

prof. dr hab. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska
Instytut Językoznawstwa i Literaturoznawstwa UMCS
pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4A
20-031 Lublin

Recenzja pracy doktorskiej mgr Elżbiety Benkowskiej
pt. *Kibolski folklor. Analiza wybranych tekstów kibiców klubów piłkarskich:*
Arka Gdynia, Lechia Gdańsk, Crvena Zvezda i Partizan,

promotor: prof. dr hab. Krystyna Szcześniak,
Uniwersytet Gdański, 2023, 263 s.

Rozprawa doktorska mgr Elżbiety Benkowskiej, zatytułowana *Kibolski folklor. Analiza wybranych tekstów kibiców klubów piłkarskich: Arka Gdynia, Lechia Gdańsk, Crvena zvezda i Partizan*, ma charakter interdyscyplinarny. Ze względu na obiekt i przedmiot badań, a także przyjęte metody i cele sytuuje się w ramach trzech dyscyplin: socjolingwistyki, etnolingwistyki i folklorystyki. Socjolingwistyczny charakter ma w rozprawie obiekt badań – wybrane środowisko społeczne, względnie stabilna grupa osób mająca poczucie jedności z ulubionym klubem piłkarskim i świadomość odrębności w stosunku do innych grup kibicowskich. Z ducha etnolingwistyczne są zastosowane w pracy metody i stawiane cele, w szczególności rekonstrukcja obrazu świata wybranej wspólnoty językowo-kulturowej i komunikacyjnej, jej doświadczenia, konceptualizacji, werbalizacji i wartościowania. Folklorystyczny charakter mają wykorzystywane dane źródłowe – folklor kibiców, a dokładniej teksty przyśpiewek tworzone przez entuzjastów klubów piłkarskich, zebrane i publikowane w postaci śpiewników na stronach internetowych, sytuowane – za Ewą Kołodziejek – w obrębie współczesnego folkloru środowiskowego.

Struktura rozprawy jest logiczna i przemyślana, cechuje ją równowaga części teoretycznych i analitycznych oraz przejrzysta i sprzyjająca lekturze kompozycja. Praca składa się z wyrazistej ramy, którą tworzą: *Wstęp* (s. 6-14) i *Zakończenie* (s. 168-175) oraz z czterech obszernych rozdziałów, w tym partii zawierających przybliżenie istoty folkloru (rozdział 1.), historii i analizy nazw klubów (rozdział 2.), wizerunku badanego środowiska (rozdział 3.) oraz rekonstrukcji językowego obrazu świata kibiców w tekstach przyśpiewek (rozdział 4.). Całość została zaopatrzona nie tylko w komponenty właściwe rozprawie naukowej, tj. w *Bibliografię* (s. 179-198) i streszczenie w języku angielskim (s. 199-200), ale

też w elementy uatrakcyjnijające lekturę: ilustracje, kolaże, zdjęcia i tabele (ich spis na s. 176-178) oraz w dwa aneksy – pierwszy z tekstami przyśpiewek kibiców badanych klubów piłkarskich oraz drugi – ze słownikami terminów kibicowskich polskich i serbskich (251-263).

Punktem wyjścia w pracy – co zasadne – jest próba prezentacji i systematyzacji sposobów definiowania tytułowego terminu *folklor*. Jest to próba udana, z dobrym przeglądem stanowisk i selekcją najważniejszych ujęć – oscylujących między pojmowaniem folkloru jako „wiedzy ludu” a „tekstu ustnego, kolektywnego i estetycznego” – poczynając od XIX-wiecznego ujęcia Williama Thomsa po najbardziej współczesne definicje Janusza Maciejewskiego, Jerzego Bartmińskiego, Aleksandra Jackowskiego, Violetty Wróblewskiej i Urszuli Sobczyk, też refleksje Michała Walińskiego na temat wpływu na definicję folkloru subkultur stadionów sportowych, rodzaje folkloru wyróżniane przez Rocha Sulimę czy kwestie przypisywania folklorowi znamion ustności i pisaności (jak u Maji Bošković-Stulli i Ivana Čolovicicia). Punktem dojścia w tym ważnym dla pracy segmencie jest własna definicja folkloru (s. 27). I choć nie do końca zadowala kształt językowy definicji, to jednak jej idea jest dość trafna ze względu na pojmowanie folkloru jako symbolicznej i artystycznej formy komunikacji właściwej określonej grupie, realizowanej w określonym czasie i celu, w sposób różnokodowy (werbalny, wizualny, audiowizualny, choreograficzny, taneczny lub inny), jako formy służącej odzwierciedleniu myślenia grupy, sposobu pojmowania świata i wyznawanych wartości. Wpisujący się na zasadzie subsumpcji w ramy tej definicji folklor kibiców piłkarskich jest – powtórzmy w uproszczeniu za Autorką – formą komunikacji realizowaną przez kibiców w czasie meczu, mającą na celu budowanie zbiorowej tożsamości i komunikowanie wartości usankcjonowanych przez grupę. Nadrzędną wartością dla kibiców piłkarskich jest – co Doktorantka stwierdza już w tym miejscu, wyprzedzając niejako analizy tekstów – niewątpliwie klub i jego barwy. Słowem kluczem w definicji jest „kibic”. Autorka w sposób konsekwentny stara się w pracy operować wyrażeniami *folklor kibiców* i *folklor kibiców piłkarskich* i w gruncie rzeczy odchodzi od wyrażenia *kibolski folklor* wprowadzonego w pierwszym członie tytułu całej rozprawy doktorskiej (por. *Kibolski folklor. Analiza wybranych tekstów kibiców klubów piłkarskich. Arka Gdynia, Lechia Gdańsk, Crvena Zvezda i Partizan*). Można nawet rzec, że – choć tego nie argumentuje w rozprawie – to tym samym odrzuca nazwę niosącą utrwalony w polszczyźnie negatywny stosunek do badanej grupy środowiskowej (wydźwięk ten potwierdza odnotowana z kwalifikatorem „pejoratywny” definicja w *Wielkim słowniku języka polskiego* pod redakcją Piotra

Żmigrodzkiego (WSJP PAN), wedle której *kibol* to ‘fanatyczny kibic określonej drużyny sportowej, zachowujący się ordynarnie i agresywnie’). Argumentów dostarcza sama Autorka w kolejnym rozdziale, przywołując ustalenia Anny Piotrowicz (s. 67). Wybór terminologiczny między *kibicem* i *kibolem* – bez względu na to czy poparty argumentami czy nie – rzutuje na perspektywę badań i jej prerangowanie – z zewnętrznej na wewnętrzną (ma w istocie wymiar etnolingwistyczny i wiąże się ze zogniskowaniem uwagi na opisach „wycinków” językowego obrazu świata kibiców piłkarskich). Wpisująca się w grupę fanów Lechii Gdańsk sama Doktorantka przedmiotem badań czyni w dysertacji zatem nie *folklor kiboli*, lecz *folklor kibiców piłkarskich*, wszak *kibic* to – wedle WSJP PAN – ‘osoba interesująca się karierą tego zawodnika lub tej drużyny, z którymi sympatyzuje, dopingująca ich na zawodach sportowych’.

Jako że folklor kibiców sportowych jest ściśle powiązany z określonym klubem, jego historią, ważnymi wydarzeniami, stadionem, barwami, herbem i symbolami, Doktorantka w rozdziale 2. – co należy docenić – zanurza analizy lingwistyczne w szeroki kontekst społeczny i polityczny. W tej bogatej treściowo części pracy otrzymujemy detaliczny zarys historii czterech klubów piłkarskich – rys wielowymiarowy, ukazujący genezę klubów, ich funkcjonowanie i ich przeobrażenia w złożonych rzeczywistościach społeczno-politycznych polskich i serbskich – z wyakcentowaniem specjalnej roli klubu jako wyznacznika lokalnej (Gdańska, Gdyni) lub narodowej (Belgradu) społeczności, jej tożsamości, kultury i historii.

Grupy kibiców powiązane z klubami piłkarskimi „Arka Gdynia”, „Lechia Gdańsk”, „Crvena zvezda” i „Partizan” to rodzaje wspólnot (według terminologii socjolingwistycznej – subkultury), które wytworzyły swój własny język, repertuar dobrze znanych tekstów i wyraziste znaki zewnętrzne. Grupy te cechuje względna ciągłość tradycji, w miarę częste kontakty członków oraz – co równie istotne – silna więź aksjologiczna, tj. wspólnota sądów warunkujących typ zachowań aprobowanych i przyjętych przez daną wspólnotę. Takie właśnie środowiska kibiców są przedmiotem opisu w rozdziale 3. dysertacji, zatytułowanym *Kibice i navijači*. Autorka rozprawy ukazuje tu kibiców piłkarskich nie tylko jako wyraziste grupy społeczne z ich strukturą i liderami, znakami rozpoznawczymi (strojem, twórczością słowną), zaangażowaniem politycznym, prowadzoną działalnością dobroczynną, ale również jako takie, którym nieobca jest przemoc fizyczna, a nawet przestępczość. Tacy właśnie kibice „z krwi i kości”, z jednej strony włączający się aktywnie w akcje charytatywne, z drugiej zaś biorący udział w bójkach i ustawkach, związani z organizacjami przestępczymi i paramilitarnymi, są twórcami folkloru kibicowskiego.

Ze względu na konsekwentną i rzeczową prezentację leksyki kibicowskiej i światów za nią stojących (by użyć znanego sformułowania Ryszarda Tokarskiego) tę partię dysertacji uznaję za bardzo wartościową. Mamy tu rozważania na temat mechanizmów nazwotwórczych leksyki ogólnej typu *kibic* i *navijač* (i ich postaw onomazjologicznych), systematyzacje nazw rodzajów zorganizowanych grup kibiców (*chuligani*, *ultrasi*, *piknikowcy*, *szalikowcy*) i nazw grup kibicowskich stowarzyszonych z określonymi klubami (*arkowcy/śledzie*, *lechiści/betony*, *Delije/zvezdaši cigani*; *Grobari/partizanovci*). Autorka rozprawy poświęca obszerne partie zjawiskom kibicowania, takim jak *młyn/kop*, trybuna kibicowska, doping, oprawa meczowa (z typami haseł i flag), strój i atrybuty przedmiotowe kibica, graffiti, murale i wlepki czy derby piłkarskie oraz wyjazdy na mecze – formułuje przy tym refleksje zarówno na temat słownictwa „ogólnokibicowskiego”, jak i właściwego poszczególnym klubom kibiców. Przekonują zarówno rozważania, jak i wnioski Doktorantki na temat kibicowskiej tożsamości, eksponowania uczuć patriotycznych (niekiedy wręcz nacjonalistycznych) wobec własnego klubu i kraju oraz tzw. zgody z klubami uznawanymi za bratnie. Jako rodzaj uzupełnienia do tej partii rozważań dodam jedynie, że słowo *kibic* jest starsze niż podano w rozprawie – rzeczywiście, jak pisze Autorka – po raz pierwszy notowane w Słowniku warszawskim, ale jednak – tak podaje Wiesław Boryś – znane było już polszczyźnie XIX wieku w znaczeniu ‘obserwujący grę’, a dawniej (czyli przed XIX w.) – ‘elegant, facet’ (zob. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, 2005, s. 228). Skrótowo w rozprawie potraktowane kwestie rozwoju znaczeniowego słowa *kibic* warto wzbogacić o refleksje samej Doktorantki wyłożone w jej artykule z 2016 roku pt. *Od „eleganta” do „kibola”, czyli ewolucja „kibica”*.

Zawężenie perspektywy oglądu kibicowskiego świata następuje w rozdziale 4., w którym Autorka skupia się na analizie językowego obrazu świata w tekstach przyśpiewek kibiców czterech badanych klubów. Cele tego rozdziału formułowane są już w pierwszym zdaniu: „Celem niniejszego rozdziału jest analiza wybranych przyśpiewek kibiców pod kątem spełnienia kryteriów tekstów folkloru”. W praktyce „kryteria tekstów folkloru” stają się jednak w tej części pracy drugorzędne i mniej istotne ze względu na przedmiot opisu (kwestie JOS). Parametry opisu przyśpiewek pod kątem wyznaczników folkloru odtwarza powoływana przez Autorkę Katarzyna Gileta – pewnym zaskoczeniem dla mnie jest twierdzenie, że ustaleń K. Gilety nie można przenieść do analizowanych w rozprawie przyśpiewek kibiców serbskich (s. 125). Oczywiście każdy materiał wymaga indywidualnego potraktowania, a parametry w opisie tego samego gatunku na gruncie różnych kultur mogą się różnić. Jednak, w moim przekonaniu, różnią się nie tyle parametry opisu przyśpiewki kibicowskiej (nadawca,

odbiorca, sytuacja wykonawcza, temat, intencja, ontologia świata przedstawionego, forma, sposób ujęcia, wartości), lecz co najwyżej ich wypełnienie, ale to normalne nawet przy różnych typach przyśpiewek (ludowej, kibicowskiej, tanecznej, stanowej, biesiadnej czy innej) na gruncie tej samej kultury.

W istocie wyznaczników gatunkowych przyśpiewki kibicowskiej Autorka w rozdziale 4. nie analizuje, choć dysponuje reprezentatywną bazą tekstów. Łącznie jest to (o ile dobrze udało mi się uchwycić granice) 366 tekstów: 68 przyśpiewek kibiców „Arki Gdynia”, 54 – „Lechii Gdańsk”, 97 – „Crveneji Zvezdy” i 147 – „Partizana”. Skoro rozdział nosi tytuł *Językowy obraz świata kibiców na podstawie analizy wybranych przyśpiewek kibiców Arki Gdynia, Lechii Gdańsk, Crveneji zezdy i Partizana*, analiza folklorystyczna jest drugorzędna – pierwszoplanowa staje się rekonstrukcja językowego obrazu świata. Dodam, że korpus tekstów do tego typu działań badawczych jest wystarczający, tym bardziej, że przedmiotem analiz w praktyce są w rozprawie, co moim zdaniem cenne, również fakty językowe i niejęzykowe, w szczególności leksyka odnosząca się do nazw klubów piłkarskich oraz dane określane przez etnolingwistów mianem „przyjęzykowych” (godła klubów, oprawy meczowe itp.). Zgromadzony korpus tekstów służy zatem w rozdziale 4. nie tyle analizom folklorystycznym, których można było się spodziewać po wyartykułowanym przez Autorkę celu, lecz lingwistyczno-kulturowym (co z kolei jest zgodne z tytułem rozdziału). Z perspektywy badacza, któremu bliskie są zarówno badania etnolingwistyczne, jak i folklorystyczne, z przekonaniem mogę stwierdzić, że dla opisu badanej subkultury piłkarskiej rekonstrukcja językowego obrazu świata jest ważniejsza niż opis przyśpiewek pod kątem „kryteriów definicyjnych folkloru” (ale ze względu na fakt, iż przyśpiewka kibicowska nie doczekała się systematycznego opisu genologicznego, warto taki opis w sposób konsekwentny przeprowadzić).

Rekonstrukcje cząstkowych obrazów (autoportretu kibiców, obrazu ulubionego klubu, jego barw, stadionu, atrybutów kibica, obrazu wrogiemu klubu i jego kibiców, seksu, alkoholu czy narkotyków) składających się na całościowy JOS kibiców piłkarskich są w rozprawie systematyczne i rzeczowe, poprzedzone skrótową refleksją na temat sposobów pojmowania językowego obrazu świata w polskiej lingwistyce. I choć początkowo przy pierwszym kontakcie z tekstem rozprawy z rezerwą przyjąłam łączenie w jednym opisie rekonstrukcji wyobrażeń czterech różnych grup kibicowskich, to po lekturze całości, procedurę taką przyjmuję ze zrozumieniem i z akceptacją. Jako że Autorka wykorzystuje w rozprawie definicję językowego obrazu świata Jerzego Bartmińskiego, zaskakuje brak wyłożenia

pełnych podstaw opisu JOS proponowanych przez tego badacza. Opowiedzenie się za pojmowaniem JOS przez lubelskiego etnolingwistę wymaga przyjęcia z dobrodziejstwem inwentarza zaproponowanej przez niego metodologii i wykorzystania w opisie definicji kognitywnej. Tego już Doktorantka nie deklaruje, choć echo metody jest w rozprawie oczywiście obecne. Braki te są rekompensowane analizą praktyczną i akcentowaniem każdorazowo, jaki typ danych (powiedziałabym relewantnych etnolingwistycznie) leży u podłoża rekonstrukcji danego wycinka JOS.

Nie budzi wątpliwości końcowe podsumowanie, w którym eksponowane są przede wszystkim różnice w folklorze kibiców polskich i serbskich oraz ich obrazy świata. Przekonują wnioski Autorki zarówno na temat budowania przez kibiców własnej tożsamości w relacji do ulubionego klubu i w opozycji do władzy, jak też dotyczące kreowanych w przyśpiewkach wizerunków wyraźnie zmaskulinizowanych środowisk kibicowskich – „portretów” ukazujących kibica jako uosobienie siły, dominacji i przywództwa.

Jeśli chodzi o inne uwagi, które mogą być przydatne przed skierowaniem pozycji do druku (do czego Autorkę zachęcam), stwierdzam, że praca wymaga jeszcze uważnej korekty i adiacji, gdyż nie brak w niej poślizgów stylistycznych i gramatycznych, przede wszystkim zaś licznych usterek interpunkcyjnych, też braku rozpodobienia w bibliografii opisów artykułów z czasopism i rozdziałów z monografii zbiorowych.

Dobrym zabiegiem byłoby również ponumerowanie tekstów w Aneksie, co pozwoliłoby na skorelowanie poprzez system numeryczny powołań przynajmniej fragmentów tekstów dłuższych w głównym tekście rozprawy z odpowiadającymi im przyśpiewkami w Aneksie.

Powtórnego oglądu wymagają również słowniki terminów kibicowskich polskich i serbskich, w których nie w pełni udało się uchwycić odpowiedniość leksyki. W słowniku polskim mamy hasła *plot*, *serpentyna* i *szalikowiec* z ich odnośnymi serbskimi odpowiednikami: *ograda*, *papir* i *navijač*, przy czym w słowniku serbskim nie znajdujemy w ogóle *ogrady* i *papiru*, a w hasle *navijač* nie ma wśród odpowiedników polskich *szalikowca*. W słowniku serbskim mamy z kolei hasła typu: *Delije*, *Grobari*, *Jug*, *korteo*, *murija*, *panduri*, *pendreci*, *redar*, *sačekusa*, *Sever*, *simpatizer*, *vatrometr*, *večiti derbi* z polskimi odpowiednikami: *Delije*, *Grobari*, *Jug*, *przemarsz*, *pochód*, *pały*, *psiarnia*, *pałki policyjne*, *porządkowy*, *sprawujący dyżur*, *slang*, *policjant*, *zasadzka*, *Sever*, *sympatyk*, *fajerwerki*, *wieczne derby*, *derby Belgradu*, a w słowniku polskim już tych form nie znajdujemy. Jeśli celowo z jakiegoś względu je pominięto, wymaga to dopowiedzenia we wstępie do słowników.

Merytoryczna ocena pracy i wniosek końcowy. Zgodnie z Ustawą z 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym (DZ.U. z dnia 16 kwietnia 2003 r., art. 13, pkt 1), zmodyf. 7 marca 2018 r.) „Rozprawa doktorska, przygotowywana pod opieką promotora albo pod opieką promotora i promotora pomocniczego, powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego [...] wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej lub artystycznej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej”. Stwierdzam, że rozprawa mgr Elżbiety Benkowskiej przynosi rozwiązanie podjętego tematu naukowego (a była nim *Analiza wybranych tekstów kibiców klubów piłkarskich: Arka Gdynia, Lechia Gdańsk, Crvena Zvezda i Partizan*) i ujawnia ogólną wiedzę doktorantki w wybranych dyscyplinach naukowych (socjolingwistyce, folklorystyce i etnolingwistyce). Ponadto, przedłożona mi do recenzji dysertacja niezbicie dowodzi umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez Doktorantkę i jej ogromnej pasji badawczej, której dała wyraz już w pracy magisterskiej pt. *Grabarze i bohaterzy – analiza wybranych przyśpiewek kibiców FK Partizan Belgrad oraz FK Crvena Zvezda Belgrad* (2013) i w sześciu opublikowanych artykułach dotyczących rozwoju znaczeniowego słowa *kibic* (2016), językowego obrazu miłości w tekstach przyśpiewek kibiców piłkarskich polskich i serbskich (2018), językowej autokreacji kibiców (2019), *gniazdowego* jako sterującego *dopingującymi* (2017), elementów niesłowiańskich w przyśpiewkach polskich i serbskich (2017) czy wpływu kibiców na budowanie narodowej tożsamości (2017).

Czytelnika urzeka znajomość kibicowskiego świata, w jakim od lat z zamięłowaniem funkcjonuje Doktorantka i pasja, z jaką została napisana rozprawa (bez tej pasji praca pewnie by nie powstała, a jeśli powstałaby, to z pewnością nie w obecnym kształcie).

Lektura pracy mgr Elżbiety Benkowskiej dostarcza recenzentowi przyjemności nie tylko ze względu na „wdzięczny” temat, jakim jest folklor kibiców piłkarskich, ale również ze względu na rzeczowy, poparty argumentami i interesującymi egzemplifikacjami wywód, skrupulatną analizę, zadbanie o wizualizację zjawisk świata kibicowskiego (ilustracje, kolaże, zdjęcia itp.). Autorka pracy ujawnia się w dysertacji jako „podwójny” podmiot (badacz i kibic) – jako etnolingwistka, która ze znajomością rzeczy dokonuje analiz językowego obrazu świata kibiców badanych klubów oraz jako uważna i zamięlowana obserwatorka kibicowskiej rzeczywistości. Można rzec, że w pracy doktorskiej Elżbiety Benkowskiej (szczęśliwie) spotkały się dwie życiowe pasje: językoznawstwo i kibicowanie Lechii Gdańsk. Pasje te Doktorantka połączyła znakomicie, czego wyrazem jest przedłożona do oceny rozprawa.

Wszystko to, co zostało powiedziane wyżej, pozwala sformułować jednoznaczną opinię, że praca mgr Elżbiety Benkowskiej spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim. Wniosuję zatem o dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego, a także o druk rozprawy po dokonaniu niezbędnych poprawek i uzupełnień.

Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska

Lublin, 27.02.2024 r.

prof. dr hab. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska